

NORBERT
MAPPEs-
-niediek
CHUDÁCI

ROMOVÉ,

ZLÍ CÍKÁNI

host

Tu se kolem vás mihnou jejich žebrající ženy v dlouhých sukních, tu vám zase chrstnou špinavou vodu na přední sklo auta a chtějí za to euro. Moc toho o nich nevíme. Při jízdě vlakem bezútěšnými krajinami na periferiích Lyonu nebo Milána, sestávajícími z železničních tratí, rychlostních silnic a parkovišť pro nákladáky, můžeme spatřit malé osady z chatrčí, ale jen stěží si dokážeme představit, že v nich opravdu někdo bydlí. „To jsou Sintové a Romové,“ nazývají je lidé termíny užívanými v Německu. „Z Bulharska a Rumunska.“ Ale ani tohle nevědí přesně a také to není pravda — jsou to Romové, nikoli Sintové a přicházejí ze všech možných zemí střední a jihovýchodní Evropy. Někteří jako občané Evropské unie, jiní jako žadatelé o azyl, další prostě jen tak.

Na neznámé půdě mezi iritující každodenní zkušeností a útržkovitými znalostmi historie bují všelijaký myšlenkový a pocitový plevel. Kradou a štítí se práce, tvrdí jedni. Jsou to dobří muzikanti a byli po staletí pronásledováni, říkají druzí. Obojí si přísně vzato neodporuje. O Romech však každý mluví jinak. Jsou prý menšina, a proto by se jich neměla týkat všechna měřítká a rozhodnutí většinové společnosti. Ale nikdo nedokáže vysvětlit, čím se vlastně od ostatních tak zásadně liší. Představují samostatný národ? Chtějí či měli by se přizpůsobit? Jak se k nim chovat „korektně“? Jsou Romové problém? Nebo sami nějaký mají?

Úřady nevědí, jestli musí těmto záhadným bytostem pomáhat, nebo jestli je mohou ignorovat. Názory politické reprezentace i veřejnosti kolísají mezi představami o deportacích a nejasným přáním integrace.

Na Romech z jihovýchodní Evropy si vylamují zuby teorie a koncepty veškerých politických stran a hnutí. Pokud bychom neoblomně trvali na dodržování pořádku, jak to vyžadují konzervativci, došlo by k přeplnění věznic a k rozbití rodin přistěhovalců prchajících před bídou. Když úřady najdou zanedbané dítě a odeberou ho matce, jenom ublíží, avšak situaci nezlepší. Ani oblíbené přísné hraniční kontroly nefungují, protože život na okraji společnosti lze vést i bez dokladů. Sociální demokraté si musí projít bolestivou zkušeností, že Romové většinou netouží po úspěchu ani po vzdělání. Místo toho, aby svůj život podřídili nejisté pracovní kariéře a pak prostřednictvím svých odborů bojovali za lepší plat, většina z nich raději spoléhá na své rodinné vazby. A dokonce i patos svobody a oslava rozmanitosti, typické pro liberály, se u Romů setkávají se zlým výsměchem. Život v bídě si nikdo nevolí dobrovolně, nikdo se nerodí proto, aby žebрал. A jelikož Romům chybí kupní síla, všechny trhy je ignorují.

Evropské instituce považují Romy za „transnacionální“ nebo „evropskou menšinu“. Chtějí především Východoevropany naučit, že musí respektovat jedinečnost a identitu Romů a že jim musí poskytnout rovné příležitosti — a na přechodnou dobu dokonce lepší šance, jako kompenzace za jejich diskriminaci. Tento názor se opírá o domněnku, že Romové jsou chudí jen proto, že jimi ostatní jako národem opovrhují a vyčleňují je ze společnosti. A většina Evropanů se domnívá, že k vyřešení celého problému by stačilo, aby většinová společnost svůj postoj vůči Romům změnila. To je však jen zbožná lež.

Ve skutečnosti chudobu Romů i Neromů ve východní a jiho-východní Evropě způsobuje stejný faktor — chybí jim placená práce. Za posledních dvacet let klesla zaměstnanost v této části Evropy téměř o polovinu. Nejčastěji byla rušena pracovní místa vyžadující jen nízkou kvalifikaci, obsazovaná většinou Romy. Ve východní Evropě v minulosti nebylo problémem vyloučení Romů ze společnosti, jako na Západě, ale jejich nízké sociální postavení. Pokud se zeptáte Romů v maďarských, rumunských nebo srbských chudinských čtvrtích, zjistíte, že skoro všichni, kterým je přes čtyřicet, mívali dříve stálou práci. V současnosti si o tom mohou nechat leda zdát. Mnoho z nich skončilo ve slumech, protože už neměli z čeho platit nájemné za byt.

Evropská unie a evropské státy, namísto aby potíraly chudobu, provádějí takzvanou menšinovou romskou politiku. Samozřejmě že Romové jsou i „jiní“, mají odlišnou kulturu, vyznávají určité specifické hodnoty a mají své zvyky. Ale „jiní“, jiní než většina Francouzů, Britů nebo Němců, jsou i přistěhovalci ze severní Afriky žijící na periferii Paříže, Pákistánci v Londýně a Turci v Berlíně — aniž by kulturní rozdíly vyvolávaly potřebu zvláštní menšinové politiky. Zde platí pravidlo, že nezávisle na svém původu mají mít všichni možnost podílet se stejnou měrou na chodu společnosti.

To, co se nám zdá být typicky romské, je ve skutečnosti často jen typicky balkánské. Každopádně není možné tvrdit, že by za chudobu Romů mohla jejich kultura. Desetitisíce romských gastarbeitrů z Jugoslávie žijí ve střední nebo západní Evropě skrytě a nenápadně už od šedesátých

a sedmdesátých let. Skutečnost, že svůj původ nedávají najevo, je smutným dokladem existence řady předsudků ve společnosti. Ale to, že dokážou tak snadno zapadnout, zase dokládá, že v jejich kultuře problém rozhodně není.

Proto chudobě nedokáže zabránit ani menšinová politika. Romové nemají nic, co by si v rámci své „autonomie“ mohli navzájem poskytnout. Existuje řada rodinných a místních komunit a také neurčitý pocit pospolitosti mezi Romy přesahující státní hranice, ale neexistuje žádná organizovaná romská společnost a není ani důvod ji vytvářet. Přesto se na tom, částečně vědomě, částečně nevědomě, pilně pracuje – v rámci pokusu vychovat „romskou elitu“ a prostřednictvím nesčetných projektů financovaných nadacemi a mezinárodními organizacemi. Ty daly vzniknout takzvané *gypsy industry* tvořené nevládními organizacemi, které často sestávají jen z předsedy představenstva a jeho bankovního konta a jejichž know-how končí u sepisování žádostí o granty. Romům ve slumech toto podnikání pomůže nanejvýš v několika jednotlivých případech; jejich sociální postavení se však od rozmachu obdobných projektů na přelomu tisíciletí spíše ještě zhoršilo. Navíc, pokud jsou nějaké fondy víceméně určeny výhradně jen pro Romy, vyvolává to ve zbídačených oblastech Balkánu závist a dělá to zlou krev.

Problémy Romů a problémy s Romy se jako „romský problém“ vyřešit nedají. Má-li se něco zlepšit, bude nejprve nutné je správně pojmenovat. Jde o chudobu, nezaměstnanost, špatné vzdělání či nedostatečně financované zdravotnictví.

Jejich řešení je dražší a méně pohodlné než zakládání a financování dalších poradních sborů pro romské záležitosti. Západní Evropa potřebuje modernizaci školství a správy, východní Evropa navíc program na vybudování infrastruktury, a to nejen kvůli Romům. Ale pokud tyto reformy neprovedeme, zůstane celá evropská strategie emancipace Romů pouhým pokrytectvím.

2

eKONOMie

CHUDOBY

ANEB PROČ SE NEMOHOU
DOSTAT Z BÍDY?

Ani v Pata-Rátu nejsou všichni stejní. Gabriel, muž po čtyřicítce, se co do pracovitosti a podnikavosti může měřit s kdekým manažerem. Tento silný, podsaditý muž hovoří se smíchem a při vyprávění divoce gestikuluje. Ke svému malému domku si přistavěl verandu a sám si ji obložil světle červenými kachlíky. Nové zboží kontroluje se zdatností lovce slev a jeho obzvláštní chloubou je malá vestavěná kuchyňská linka poněkud nepřesných rozměrů, s lesklými skříněmi a šuplíky. Ale žijí tu samozřejmě i jiní. Například Elena, vyzábblá dvaapadesátiletá žena, má bídu vepsanou do tváře. Mluví potichu, bez energie a je příliš plachá na to, aby se člověku, s nímž hovoří, podívala do očí. Většinou postává sama před svou chatrčí, provizorně sbitou z prken, a kouří.

Tak jako ostatní obyvatelé chatrčí této malé osady na skládce u Cluje, sbírají také Elena a Gabriel to, co obyvatelé města už neupotřebí. V Pata-Rátu žijí „popeláři“, jak jsou podobní lidé dvojznačně nazýváni v reportážích z Ria de Janeiro či Buenos Aires. Když vůz s odpadky zastaví u závoře před vjezdem na skládku, jako první na něj vyšplhají děti a prohrabou jeho náklad ještě dřív, než řidič dojede k cíli a odpadky vysype. V osadě postavené na svahu jedné zasypané hromady odpadu stojí chatrče ze dřeva, sololitu a plastových desek. Pěšinami mezi chatkami, ale i skrz desky na střeších si razí cestu dešťová voda. Chodí se tu v gumových holínkách nebo naboso; nic jiného nemá smysl.

„Velká chudoba ve městě vzniká z velké poverté,“ nechává německý básník Fritz Reuter promlouvat jednoho ze svých románových hrdinů. Avšak jeho čtenáři v devatenáctém

století věděli, že slovo *pauvreté* je jen francouzský výraz pro chudobu. Z analytického hlediska není tento výrok zrovna přesvědčivý, ale přesně vystihuje každodenní realitu lidí z Pata-Rātu. Kdo je chudý, musí za vše draž platit. Na skládce jsou obzvlášť žádané lahve, protože se ve městě vždycky najde někdo, kdo je odkoupí. O úspěchu v této branži rozhoduje přepravní kapacita. Někteří zde vlastní malé ruční vozíky. Gabriel má auto, sice s neplatnou poznávací značkou, ale provozuschopné. Oproti tomu Elena musí do města všechno nosit v taškách. Jen ten, kdo může zboží vozit, dokáže sbíráním odpadu vydělat peníze. Čím má člověk víc, tím levnější je jeho život. Například jen tomu, kdo má elektrický proud, je k něčemu mrazák. A kdo má mrazák, může uskladnit prošlé zboží z kontejneru za supermarketem. Někteří v Pata-Rātu získávají elektřinu z autobaterií ze skládky, což už vedlo k mnoha požárům. K regulárnímu zásobování proudem, k řádně přihlášenému autu, nebo dokonce k řidičskému průkazu se člověk bez peněz nedostane. Co se týče oblečení, největší problém je, že se v zimě nedá usušit. Pokud ho člověk přesto vypere, onemocní, když ho však nevypere, páchne a všichni se mu vyhýbají. Ten, kdo chce po společenském žebříčku vylézt z díry ven, musí stoupnout i na ztrouchnivělé příčky ilegality. Gabriel si už odseděl několik trestů. Ale v Pata-Rātu patří k nejúspěšnějším. Zdejší obyvatelé toto místo nazývají Dallas, asi proto, že i zde život postrádá jakoukoli sentimentalitu, podobně jako v oné ropné metropoli.

Romové jsou většinou chudí. V Rumunsku a Bulharsku jich žije téměř osmdesát procent s příjmem pod 4,30 dolarů na

den, v Maďarsku je to čtyřicet procent. Z romských mužů mezi 15 a 64 lety v Maďarsku dosáhne alespoň tohoto nízkého příjmu ani ne každý třetí, z romských žen jen šestina. Nikdo v Evropě nepopírá, že mezi Romy panuje velká, mnohdy až extrémní chudoba. Ale otázka, proč se to navzdory „romské dekádě“, množství národních „akčních plánů“ a snahám Evropské unie prostě nedaří zlepšit, je předmětem velkého konfliktu mezi Západem a Východem. Na Východě příčinu problému vidí v chování a kultuře Romů, kteří nechtějí pracovat, neposílají děti do škol, veškeré peníze vždy hned utratí a příliš holdují alkoholu. Na Západě vinu svalují na diskriminaci ze strany rasistických šosáků. S oběma názory lze v lecčem souhlasit, ale v jádru nemá pravdu ani jeden z nich.

INTEGRACE PO KOMUNISTICKU

Bukurešťský sociolog Cătălin Zamfir, ročník 1941, zastupuje pohled Východu. Po pádu Ceaușeskovy režimu provedl se svou ženou Elenou první velký výzkum postavení Romů v Rumunsku, jenž by za jiných okolností patrně vyústil v nějaký celostátní program na podporu Romů. K tomu však nedošlo. „Mohla za to,“ tvrdí Zamfir o dvacet let později, „jednak ekonomika — prostě nebyly peníze.“ Podle něj však na tom měla svůj podíl viny rovněž politika Západu, který špatně investoval peníze, jež měl k dispozici — totiž na ochranu před diskriminací. Co se jen tenkrát namluvil ve skupině expertů při Radě Evropy, složené ze sociologů, antropologů a politiků. Zatímco odborníci z Východu prý poukazovali na hospodářskou a sociální situaci Romů, těm

ze Západu šlo vždy jen o boj proti diskriminaci. Čatálin Zamfir necítí k Romům zášť, spíš naopak. Diskriminaci Romů rozhodně neschvaluje. Jen se domnívá, že je důsledkem jejich společenského postavení. Na Západě si většina lidí myslí, že je to přesně naopak. „Samozřejmě nemám nic proti respektování Romů, které po nás požaduje Západ,“ říká Zamfir, „jen to prostě nepomůže.“

Ve východní Evropě přemýšlí většina lidí stejným způsobem jako Zamfir, bez ohledu na to, zda Romy nenávidí, nebo zda s nimi soucítí. Podezírání ze štvání a diskriminace Romů hraje mezi množstvím emocionálních příkoří, která museli Východoevropané snášet ze strany Západu od revoluce v roce 1990, podstatnou roli. Prostí lidé se většinou domnívají, že si za to Romové koneckonců mohou sami a že všichni, kteří se tak moudře ohánějí lidskými právy, by si měli soužití s Cikány vyzkoušet — tak jako jedna žena z maďarské Gyöngyöspaty, které během dvou let někdo ukradl dvě slepice a která tvrdí, že by Romové z její vsi měli být — prosím pěkně — nastěhováni k posledním třem maďarským premiérům. To je ta horší varianta, s níž se dá lehce vypořádat. Čatálin Zamfir takto nesmýšlí, ale na tažení Západu proti diskriminaci Romů ve východní Evropě reaguje stejně alergicky. Poukazuje na to, že Romové jsou dnes „zcela vyloučeni ze systému“. Aby vůbec mohli zažít diskriminaci, museli by se nejprve setkat s lidmi mimo svou chudinskou čtvrť. Mnohým dobře míněným iniciativám se Zamfir jen směje — například velkému výzkumnému programu proti šikaně na pracovišti. Ptá se, co je horší, jestli šikana na pracovišti, nebo nulová šance

vůbec nějakou práci získat. A co teprve to neustále omílané heslo o tom, že by se Romové prostě měli sejít a diskutovat. „Budiž. Ale o čem, prosím vás?“

Když Zamfir mluví o „systému“, z něhož jsou Romové vyloučení, má na mysli obecně pracovní trh. Ale opravdového viníka spatřuje v kapitalismu. Profesor Zamfir je členem Rumunské akademie věd, a tedy rovněž jedním z pilířů postkomunistického intelektuálního světa. A jeho argumenty jsou přesvědčivé. V roce 1990, po pádu diktátora, bylo v Rumunsku ještě 8,4 milionů pracovních míst. Dnes jsou to čtyři miliony. Ne všichni dnešní nezaměstnaní a emigranti jsou Romové, ale téměř všichni Romové jsou nezaměstnaní nebo odcházejí do zahraničí. Romové byli propouštěni jako první. Podle Zamfira příčinou, či hlavním důvodem nebyly předsudky ostatních, spíš horší vzdělání Romů a skutečnost, že většina z nich se teprve začínala adaptovat na moderní styl života. Negativním aspektem oficiální politiky komunistického zřízení prý sice byla snaha o „etnickou homogenizaci“ a „asimilaci“, ale pokud se jednalo o potírání chudoby, dosáhla jistých úspěchů. „V šedesátých a sedmdesátých letech,“ konstatuje Zamfir na základě ověřených údajů z výzkumu více než tří tisíc domácností, „měli Romové lepší vzdělání a lepší práci než dnes.“ Podle něj pak byli vyloučením ze systému nouzí dotlačeni k solidaritě rodinných klanů, k návratu do vesnic a k primitivnímu zemědělství. Porodnost opět značně vzrostla. „Snad jim zůstane alespoň vzdělání,“ domníval se Zamfir ještě na začátku devadesátých let. „To přece nelze zničit!“ Ale i v tomto ohledu, jak Zamfir horče

poznává, byl usvědčen z omylu. „Stačí jen zrušit jednu autobusovou linku, a děti už pak nemohou jezdit do školy. Je to tak prosté.“

Skutečně byla za komunismu většina Romů nejen v Rumunsku zapojena do pracovního procesu. Podnikové autobusy jezdily po venkově a svážely prácechopné Romy do továren, kde zpočátku zametali dvory a později pracovali u strojů. Produktivní práce byla právem, ale také povinností. Romové stejně jako všichni ostatní měli být součástí „pracujícího lidu“; tradiční, méně výnosná řemesla a především obchod, včetně maloobchodu, a rovněž stěhování z místa na místo se komunistické straně zdály podezřelé. Komunisté se domnívali, že se Romům tradiční zděděný způsob života postupně omrzí a že až si ten „lumpenproletariát“ časem zvykne na pravidelnou práci, změní se i jejich podivínské chování. Budou bydlet na jednom místě a zažádají si o místo v bytovce, budou děti vodit do školky a vůbec povedou spořádaný život pracujících. Když se Romové nepřizpůsobovali dostatečně rychle, přitlačilo se na ně. Například v Maďarsku a Rumunsku jim byly zabavovány a ničeny koňské povozy. V Československu se komunistická strana v polovině šedesátých let pokusila zrušit velké romské osady na východě Slovenska a přestěhovat jejich obyvatele na západ, do Čech a na Moravu. Podíl Romů v obcích nesměl překročit pět procent.